

Кажан? Каяа? Чүү?

ДУУН

БАТТУЛГА-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол сентябрь 6-7 хүннеринде Владивостокка бар Чөөн чүктүн экономиктиг шуулганын-киржири-биле дүүн ында чеде берген. Шолбан Валерьевич ол-ла хүн Моолдун президентизи Халтмаангийн Баттулга-биле албан езузу-биле ужурашкан.

Ол ышкаш Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол сентябрь 6-ның хүнүнде "Чаа девилелерни бурунгаарладыр талазы-стратегтиг эгелээшкннер Агентилели" коммерциядан дашкаар акционерлиг агентилелдин чингине директору Светлана Шева-биле кады ажилдажылга дугайын-чашээржилгеге атты салган.

БӨГҮН

КЫЗЫГААР АЙТЫРЫ

Владивостокта Чөөн чүктүн экономик-шуулганында киржип турар Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның Москвада Онза болгаш Бүрүн эргелиг төлээзи Азизов-биле бөгүн ужуражып, Россия биле Моол аразының кызыгаар дугайын айтырыгларынга хамаарыштыр ажилдажылганың келир үезинин дугайын албан езузу-биле чугааны кылыр.

ДААРТА

ТЫВАНЫҢ АДЫН КАМГАЛААР

«Зрес-дидимнерниң школазы» деп азын чыынды командазы Россияның Камгалал яамызының Кубогу дээш «Заря» аң хаязы» деп Бүгү-российжи шериг-тиктин оюннарның түнел чадазынга кир-жи-биле даарта Москвага айттаныптар. Тываның чыынды командазы Кызылдың урук профессионал өөредилге албан-деринин 12 студентизинден тургус-кан болгаш оларны Россияның ДОСААФ федерациязының регионалдыг салбы-рының тренери Чаян Чымба баштап чоруур. Аныктарның спортчу, шериг-патриотчу-лук командазын Тыва Республиканың аныктар херектеринин болгаш спорт-чызының деткимчези-биле «Тыва – зрес-тим чоруктун девискээри» деп губерна-телевилелин боттандыра-биле бо-дун эгезинде тургускан.

АКЦИЯ УЛАМЧЫЛААР

«Бүлө болгаш уруглар херектеринин азы-биле агентилел бир ай үргүлчүлүн ала-биле белеткениринге дузалаш» деп акцияны түңнээн. Республика девискээрин-дурттап турар, ниити саны 2185 уругну адып турар эвээш хандырылгалыг 2161 анык илереткен. Бо хүннерге чедир ол-төлдөн 1735 кижини өөредилге херек-тери, идик-хеп-биле бүрүн хандырган. «Уш-ажыл болгаш социал политика азының дыңнатканы-биле, «Школаже деткениринге дузалаш» деп акцияны сентябрь 15-ке чедир узаткан. Ам-даа 450 төлгө дуза херек.

Бистиң корр.

Кышка белеткел

АЖЫЛДАР АДАКТАЛГАН

Кежик Күдер ажил үезинде.

Кызылдың чылыдылга төвүнде 2017-2018 чылдарның күскү, кыш-кы үелеринге белеткел ажилда-ры адакталган. Одалга сезону колдуунда-ла агаарның сооп кел-генин барымдаалап, сентябрьның ийиги чартындан эгелей бээр. Бирги ээлчегде эмнелгелер, шко-лалар болгаш уруглар садтары ышкаш социал объектилерни чы-лыдыл-биле хандыраар.

ЧЭТ-тиң албан езузу-биле төлээ-зи Елена Сидорованың биске дың-натканы-биле, Кызылдың чылыдыл-га төвүнде келир кышка белеткел ажилдарын частан-на эгелээн. Стан-цияның кол болгаш дузалап одалга черлеринде котелдарның болгаш турбиналарның септелгезин график езууга чоруткан. Одалга сезонун-га белеткел ажилдарының үезинде үрелишкннерниң бир кезиин, изиг суг дамчыдылганын өжүрбейн, кылган. Бүдүрүлгениң энергетиктери Кызылдың одалга четкизин барык-ла бүдүн чыл дургузунда бедик температурага долу күчүзү-биле ажилдаарына белеткээн. Амгы үеде ЧЭТ-тен хоорайже кири-шөйгөн болгаш чурттаачылыг квартал-

дар аразының одалга четкилеринде эрткен кыжын илереттинген четпестерни чайладып, июнь эгезинде гидравликтиг шенелделер үезинде көстүп келген үрелишкннерни, чедир кылбаан ажил-дарны эдер хемчеглерни бүрүн дооскан. Ындыг-даа болза, 2015 чылда Кызылдың ЧЭТ-ке албан езузу-биле дамчыдып берген, мурнунда тус чер чагыргалары харылап турган чылыдылга четкилерин онза кичээнгейде хевээр арттырган.

Күскү, кышкы үениң одалгазына белет-кел ажилдары-биле холбаштыр Кызылдың Калинина, Чүлүдүм, Красноармейская, Рабочая, Каа-Хем суурнуң Колхозная, Эрзин, Геофизическая кудумчуларында 1500 метр хемчээлге чер ишти-ниң хоо-лайлары, 2000 метр хемчээлдиг одалга шугумунуң хоолайларының чылыглан материалдарын чаарткан. Оон аңгыда чылыдылга хоолайларын шөйгөн ханы оңгарларны кырындан дуглаан 350 санныг бетон арматураларны солаан, 53 чылы-дылга камераларының аастарын шооча-лаар кылдыр эде кылган. Белдирлерде төлчүткен чылыдылга пунктуларында электри энергиязының чарыгалын хынаар чаа дериг-херекселдерни, электри кабель-дерин кошкан.

Кызылдың чылыдылга четкизинде ажилдар одалга сезону эгелегиче че-дир уламчылаар. Бо хүннерде Ленин кудумчузунуң 87, Чүлүдүм кудумчузунуң 44 дугаарлыг чуртталга бажыңнарының херимнериниң иштинде, хоорайның ХБАБ девискээринде чер ишти-биле шөйгөн, ам барык-ла 50 чыл чедип турар эленчизи келген хоолайларны селип-септээр ажилдарны чорудуп турар.

Ленин кудумчузунда 87 дугаарлыг бажыңның чанында чылыдылга шу-гумунда оңгар иштинде хоолайлары көстүп чыдар кылдыр кырында довураан каскаш, демир-бетон шывыгларын ап каапкан. Ында ЧЭТ-тиң Мерген Сумба-ага удурткан 3 кижилг каңнакчылар звеносу эргижирээш, дадарып үрелгеш, суг төктүр апарган хоолайларны чаа хоо-лайларга солуп, чай чок ажилдап турар.

«Чүлүдүм 44 дугаарлыг бажыңның девискээринде чер адаа-биле шөйгөн чылыдылга шугумунуң селип-сеп-тээр ажилдарын кылып кааптывыс. Арткан ажилдарывысты неделяның төнчүзүндөн бээр доозуптар бис» — деп, Мерген Сумбаа чугаалай-дыр.

Сенгил МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаарының дугайында «Эне-Сай» аалчылар бажыңының ту-дуунга үре-түннелдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Шариф Гаджи оглы ГАДЖИЕВИ – «Бэнконс» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелдин Кызыл хоорайда тускай кезээниң департаментизинин директору;
Кудрат Абдуллаевич ГАДЖИМАХА-ДОВТУ – «Реалтудуг» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелдин чигине директору.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ОЛ.

Кызыл хоорай
2017 чылдың август 31
№ 171

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты Ф.Б. Мамедхановка тыпсырының дугайында

Тыва Республиканың хөгжүлдизинге үлүг-хуузу болгаш үре-түннелдиг кады ажылдажылга дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты «Бэнконс Констракшн» кызыгаарлаттыг харысалгалыг ниитилелдин вице-президенти Фаик Бейзаман оглы МАМЕДХАНОВКА тыпсыр.

Тыва Республиканың Баштыңы
Ш. КАРА-ОЛ.

Кызыл хоорай
2017 чылдың август 31
№ 172

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Барыын-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына не-мелделер дугайында

2017 чылдың сентябрь 1 № 11/57-7
Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2016 чылдың февраль 1-де «Барыын-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында» №126/590-6 доктаалы-биле тургустунган Барыын-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга кандидатура талазы-биле саналды өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Барыын-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаар:

Иргит Саяна Намчал-ооловнаны, 1973 чылда төрүттүнген, эртеми дээди, «Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожууннун Кызыл-Мажалык суурнун «Дамырак» уруглар сады» школа назыны четпез уругларның муниципалдыг бюджет өөредилге албан черинин улуг кижизидикчи башкызы, комиссияның составына томуйлаар кылдыр чурттап турар черинден саналдаан.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы
О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының
хүлээлгезин күүседип турар
А.Н. ЛОПСАН.

Чазак Бажыңының чанында шөлге Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол көдээниң ажил-ишчилеринге чаа тракторларның дүлгүрлерин байырлыг байдалга тывыскан.

Оң соонда ол фермер араттар-биле кады «Техниктиг болгаш техно-логтук чаартылгалар, агро-үлетпүр комплекзинин инновациялыг хөгжүлдизи» деп программаны боттандырып эгелээни-биле саттыг чаа техниканы сонуургап көргөн. Ниитизи-биле көдээ ажил-агыйга хереглээр 10 машина-техниканы эккээр көрдүнгөн. Бо хүнде келген ийи «Беларусь» тракторну, сизген пресстээр болгаш тараа, сизген кестирер машинаны Өвүр кожуунун «Чалааты» МУБ-туң төлээлеринге дамчыдып берген. Каа-Хем кожуунда Иван Колеговтуң арат-фермер ажил-агыйынче чоруткан, Каа-Хем кожуунда Ондар-оол Сааяның тараачын-фермер ажил-агыйынга дамчыткан. Оон аңгыда «Беларусь» тракторну, сизген кезер машинаны, бөлөр дырбааштары-биле кады Тожудан Чечек Кунгааның фермер ажил-агыйынга берген.

Дараазында республиканың 7 ажил-агыйынга техниканы эккээр. Оларның аразында 4 трактор, диски-биле сизген кезер машина, бөлөр дырбааштар, сизген чүдүрер агрегат болгаш тракторга кожуглар бар. Ажил-агыйларның материал-техниктиг хандырылганын экижидери-биле Тываның Чазак республика бюджетинден ниитизи-биле 16,3 млн. рубльди тускайлаан.

Таңды кожуунун арат-фермер ажил-агыйынга удуртукчу Александр Боровиков күскү дүжүт ажаалдазынга ажылгаарыга белен «Палессе» деп чаа хевириниң тараа ажаар комбайннын Тываның Баштыңыга көргүскөн. Ол техниканы Тываның Чазаканың деткимчези-биле эрткен чылдың төңчүзүндө садып алган. Оң өртээ 4 миллион ажыг рубль.

2007 чылдан эгелеп Тываның Чазак көдээ ажил-агыйларны чаа техника-биле дерип чепсеглээр тускай сорулгалыг политиканы чорудуп эгелзэн. 2007 чылдан 2011 чылга чедир ол сорулгаларга республика бюджетинден 39 миллион

ажыг рубльди аңгылаан. 41 тракторну, үрезин чажар 16 машинаны база ол хире санныг сизген, саваң пресстээр агрегаттарны, 3 комбайнны болгаш өске-даа машина-техниканы саткан. Чаа эгелеп чоруур фермерлерни болгаш өг-бүлө фермаларын деткиринин тускай сорулгалыг программаны 2012 чылдан боттандырып эгелзэни-биле, оң кир-жикчилеринге 240 хире көдээ ажил-агый техниканы болгаш агрегаттарны саткан. 2014 чылда федералдыг болгаш республика акша-хөреңгинин күсели-биле «Беларусь» болгаш МТЗ-82 маркалыг 35 тракторну саткаш, көдээниң ажил-ишчилеринге дамчыдып берген. Оон аңгыда чаа эгелеп чоруур фермерлерге 8 трактор кожугларын, 7 пресстекчилерни, сизген кестирер 14, сизген чүдүрер 12 машинаны болгаш өске-даа көдээ ажил-агый техникаларын берген.

Ынчап кээрде сөөлгү чылдарда часкы хову ажилдарына болгаш мал чемин белеткээринге аңгы-аңгы ажылгалдыг 260 тракторну кириштирген. Амдызында бо сан-чургайлар ниити хереглелдин чүгле 54 хуузу-дур. Үрезин чажар болгаш хөрсүн болбаазырадыр машиналар-

га хамаарыштыр хереглелдин хемчээли 230 биле 227 техника болуп турда, а херек кырында агыйларда үрезин чажар 174, болбаазырадыр 214 машина-техника болуп турар.

«Дүжүт ажаар техниказының тылгазын аажок хереглеп турар агыйларыны чепсеглээрин кыт тур бис. Көдээниң чурттакчылар деткимче кылдыр «Беларусь» мар-7 чаа тракторну, пресстээр, сизген-рер, чүдүрер машиналарны, кожуг берип тур бис. Республика бюджет-ден 16,3 миллион рубльди аңгы Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Мөңгүн-Өвүр, Улуг-Хем, Тожу кожуунна ажил-агыйларынче чоруткан бис. А ажил-ишчилеривиске көскү детки-чедирип турары дээш, өөрүүр-дүр а олар боттарының ээлчээнде культуларының тарылгазын тырып, чаагай дүжүттү ап турар хейлер, ол-ла хевээр бурунгаар». Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол интернетте бодунун блогунда бижир.

ТР-ниң Чазак
парлалга ал

Тываның Баштыңының контролунда

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЭЛДЕР

Бо чылдың март 4-те Ак-Довуракка аныяк өг-бүлени араатанзы-биле өлүргөн таварылга чоннун сагыш-сеткилинден ам-даа утундурбаан. Кады арагалаашкынның түңнелинде бо дерзии херек үлгүдешкини болган.

«Кайда водканы хостуг садып турарыл, ында – угаан-сарыыл чок чорук, ажыг-шүжүг. Ак-Довуракка болган айыыл-халап амыдыралдың бо шынын база катап бадыткап турар. Кижилер элээр турган болза, чүү-даа болбас ийик. Ындыг-даа болза эзирик кижилер аразында маргышкан түңнелинде араатанзыг өлүрүүшкүн болган-дыр» – деп, Ак-Довурак хоорайның активи-биле ужуражылга үезинде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Арагалаашкынның даялдары ханы. Өг-бүлениң үнелиг чүүлдер-биле болгаш эр кижиниң харысалгазы-биле ол чөрүшкөк. Чөпшээрелдиг садыгларда араганы садып турарын чон билер. Оларны хоойлу езугаар хорууру болдунмай турар. Ону чүгле ак-довуракчыларның ниити чон хуралына «кургаг хоойлуну» хүлээп аптар болза, аңаа үндезилээш, ол садыгларга арага садарын хоруп каап болур.

Ынчалза-даа тусчер чагыргаларының болгаш полицияның күжү-биле чиик өртек-биле арага садып турар адрестерни илередип, холуксаалыг спирт болгаш

куду шынарлыг водкаларны Абаза оруун таварыштыр сөөртүп кирип турар ажык-кончаа сүрген кижилерниң оруун доза туруп болур арга бар. Чажырып арага садыглап турар садыгчыларны бир муң акшага торгаарының орнунга, арага садып турар бажыңнарның болгаш садыгларның ээлерин харысалгага онаарын чедип алыр херек. Ону чедип алыры барык болдунмас деп чылдагаан-биле анаа олурган ажыг чок. Шүүгү яамызы, айыыл чок чорук департаментизи, полиция, тусчер чагыргалары тургустунуп келген байдалды кичээнгейге алгаш, Абаза оруун таварыштыр Тываже араганы хөйү-биле кири сөөртүп, садыглап турар садыг ээлерин бо хүннерге чедир чүге тудуп шыдавайн турарыл азы оларның херзэн чажырып, будап турар кижилер бар апарган бе дээрзин контролга алыр.

Ылаңгыя эр кижилер чүнү көрүп, хоруу берген олурарыл? Араганы хостуг садары дээр-ле «өлүм» садып турары-биле демей-дир. Оларны эр кижилер, бистер доктаатпайн кымнар доктаадыр? Өг-бүлени, бажыңнарыныстың хериминиң иштин, хоорай, суурларынысты, республикавысты бистер боттарыны камгалавас болзувусса, ам кым камгалаарыл?

Ынчангы ол коргунчуг херек үлгүдешкини соонда ак-довуракчылар-биле ужуражылга үезинде Тываның

Баштыңы чон-биле мындыг утка чугааны кылган. Шолбан Кара-оол негээнин езугаар Тываның Чазак айда «Урал» автомашинаның бааза да тургускан полицияның көжүп чор-постузун садып алган.

Республиканың девискээрин хоойлу-дүрүм камгалалын күштөп рери-биле, чүнү-даа мурнунда Тыва шынары багай арага кири сөөртүп кижилер-биле демиселди дүн-хүн чорударына тускай техниканы ажил-эглээр бис дээрзин ынчаарда Тыва Баштыңы тайылбырлап чугаалаан.

Сентябрь 4-те интернет четкизи полицияның көжүп чоруур постузу ажилының дугайында баштайгы откөстүп келген. Садып алганыныс кичи чоруур полиция пунктузу баштайгы даргай түңнелдерни көргүзүп эгелзээр дээрзин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол бодунун блогунда дыңдап бижээш.

Сентябрь 1-ден 3-ке чедир Ак-Довурак – Абаза оруунда «Ак» эрттирер пунктузунга чоруткан хыналдалар түңнелинде Ак-Довуракче бирээниң 25 литриниң 5 канистра ишти, Чадааның 276 шил база Суг-Аксинче аппарат чорут-39 шил араганы хавырган. Шупту автомашинаны хынаан. Орук-доску албанының инспекторлары-биле ол чоок-кавы чурттакчылыг черлерин тусчер чагыргаларының ажилдары дежурныйлаашкынны чорутуу дээрзин ында дыңнаткан.

Дасен МОНГУ

Муңчу малчын

ШИМЧЕНГИР АЖЫЛ-ИШЧИ

Назы-хары 80 чоокшула-за-даа, шилгедек дурт-сыны хөнү хевээр, Бай-Тайганың кадыг-ширин агаар-бой-дузунга дадыккан кызыл-хүрөң арын-шырайында хүлүмзүрүг чайнаан, күш-ажылдың хоочуну, Тыва Республиканың алдарлыг малчыны, кожуунуң муңчу малчынарының бирээзи Эрэндол Шалович Иргит-биле Республика хүнү, Наа-дым байырлалдарының үезинде Тос-Булакка өг-лөр хоорайжыгажынгга ужуражып таныштывыс. Хөлчөк чугаакыр кижил болду. Бир үе кырганнар ужуражып келгенде черле ындый. Наадымның оюн-тоглаазының эгелээрин манап, элээн хөөрештивис. Эрэндол Шаловичиниң хүнү ишти Дарыймаа Дамбий-оловнаның хөрээн Маадыр-ниң алдын сылдызы каастап турар. Шаандан тура көшкүн ыдыралдыг чораан арааттар туржун амыдыралче шилчип, хөзтар тургустунуп турда, 67 чылда өг-бүлө тудуп чурт-таш Кара-Хөл сумузунун үнде-лекчилериниң бирээзи бол-

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле ТР-ниң алдарлыг малчыны Эрэндол Иргит.

ганнар. Аныяктарның баштайгы олчазы оол бооп, 1958 чылда төрүттүнген. Оглун Коля деп адап алганнар. Николай бүгү назынында чолаачылап ажилдап келген. Беш оол, 6 кыс дунмаларының улуу 2018 чылда

60 харлаар. Ол ачазын дөзээн шимченгир ажил-ишчи, амгы үеде хууда машиназы-биле пассажирлер аргыштырылгасында ажилдавышаан.

Николай Эрэндовичиден бичиилери Владимир, Вале-

рий, Сылдыс алышкылар хууда ажил-агыйлыг сайгарлыкчылар. Алимбек Ак-Довурак хоорай-да ажилдап, чурттап турар. Оолдарның хеймери Артыш-оол – «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» губернатор төлөвилелиниң киржикчизи. Амгы үеде Бай-Тайганың Чайлаг-Ферма деп черде малчын турлаанда чурттаар оран-савазы биле хоюнун кажаазын тудуп доозарының кырында келген.

Кыстарның улуу Светлана биле Саяназы дээди эртемниг эмчилер. Сайлык, Саида угбашкылар сайгарлыкчылар, Саглаш Ак-Довуракта акызының чанында ажилдап, чурттап чоруур, а хеймери Оксана – садыгжы.

Эрэндол Шалович биле Дарыймаа Дамбий-оловна Иргиттер чүгле Кара-Хөл сумузунда эвес, кожуунда, республикада ат-сураглыг малчынар. Аныяктарның дагдыныкчылары болбушаан, дөрт чүзүн малын азыравышаан. Оларның ко-данында 150 чылгы, 80 ажыг мыйыстыг бода мал, 800 баш хой, өшкү бар.

Кел чыдар мал кыштаглаашкынынга хынамчалыг белеткен-мес болза, коданда мал хөй, харысалга улуг. Ынчангаш ажы-төлүн, дөргүл-төрелдерин шуптузун эвилелдээш, сиген белеткелни идепкейлиг чорудуп турарлар.

Эрткен кыжын Бай-Тайга кожуунуң девискээринге улуг хар дүжүп, кыштаглаашкына нарын байдалды тургусса-даа, Иргиттерниң өг-бүлөзи хоочун коктуг деп чүвени бадыткап, төрүүр 100 хойга онааштыр 80 анай, хураганны, төрээн белерниң, инектерниң кулунна-рын, бызааларын хорамча чок камгалап алганнар.

2017 чыл Иргиттерниң өг-бүлөзине уттундурбас төгүлүг болуп артар. Хоочуннарның ажы-төлү ачазының 80 харлаанын, ада-иезиниң өг-бүлө тутканын-дан бээр 60 чылдаанының бриллиант кудазын сентябрьда демдегеп эрттиреринге белеткенип турарлар. Байырлалыңар-биле, хүндүлүг малчынар! Кадык-чаагай, ам-даа узун назылаарын күзедивис!

Оолак КАРА-САЛ.
Даш-оол МОНГУШТУҢ
тырттырган чуруу.

Тываже көрүш

ХООЧУННУҢ БОДАЛДАРЫ

Иван Петрович Лавриненко 1970 чылдан 1991 чылга чедир бистин республиканың көдээ ажил-агый адырынга ажилдап, 20 ажыг чыл дургузунда Тываның хөгжүлдөзине элүүн эртем-билиин, сагыш-сеткилин, күжүн кириген. Республиканың эң улуг көдээ бүдүрүлгелери СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг болгаш «Россия» совхозтарны директорлап, Би-Хем кожуунуң көдээ ажил-агый эргелелинге кол зоотехниктеп, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутатынга сонгудуп чораан.

1991 чылда И.П. Лавриненко Красноярск крайже көшкеш, Ермаковск районунуң администрациязының кол специализи албан-дужаалдан ук кожуунуң баштыңының чөвүлекчизинге чедир депшип ажилдаан.

МЕҢЭЭ УЛУГ ӨӨРҮШКҮ

Тыва-биле мени хөй-ле глер харылзаштырып чо-ро. Хамыктың мурнунда – ул. Күш-шыдал, эртем-билиг иишкениң ажилдаарынга эр, эки чүүлдерни кылыксаар, чача чедишкениң чедип чырып күзээр хар-назынымны ага ажилдап эрттиргеним – эз улуг өөрүшкү. Баштай СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, оон соонда «Россия» совхозтарны удур-тургаш, кол кичээнгеим-ажылчынарның болгаш ажилчынарның акша-шалыңы ажилының хемчээлин-олгаш шынарынга дүгжүр, дырал-чуртталгазынга чет-боорунче, оларның хууда а-агыйларынга совхозтуң чундан дуза кадарынче са-чораан мен. Чүге дээрге эде кижилерниң хүн бүрүде талгазы оларның ажилдап чыры күрүне ажил-агыйның номиктиг деңгелинден. Боттарының хууда ажил-агыйның байдалындан кончуг ааржыр болгай.

Школалар-биле харылзааны ий тудуп, көдээ ажил-агый-уугула херек ажилчынар-спецалистерни өөреникчи-дар, уругларның аразындан изидип өстүреринче база кичээнгеим салып турдум.

Ынчангаш мээң удуртуп чораа-ным ажил-агыйларга ажил-чын кадрлар, специалистер чедишпес деп айтырып турбаан. Таңды районунуң Владимировка-да ортумак школаның башкызы Кара-кыс Агбановна Саятының өөреникчилерни көдээ ажил-агыйга хаара тудар талазы-биле чорудуп турган ажылы, кызымак чоруун черле утпас-тыр мен. Бо башкы чайгы дышта-нылга үезинде оолдар, уруглар-дан өөреникчилер бригаданын тургузуп, бөлүк бызааларны чайлады азырап турду. Брига-дада өөреникчилер боттарының шаа-биле ажилдап, кады ойнап-хөггөп дыштанып чайлаар, ажы-лы дээш акшаны база алыр. Ынчангаштың бызаалар семис-шырак кылдыр доругуп, бир бызааның хонукта немелде деңгизи 800 грамм чедип турган. Ол дээрге кончуг эки көргүзүг, а уругларның өг-бүлөзине бол-гаш боттарынга немелде акша. Ажил төлөвириниң акшазы-биле өөреникчилер чаа өөредилге чылынга идик-хеп дээш өске-даа херек чүүлдерни садып алыр аргалыг турган.

Ажилды мынчаар кылыры чайгаар болу бербес, ону баш бурунгаар планнаар, кижилерни организаастаар болгай. Планныг экономиканы Горбачевтуң бил-

дигил эвес удуртулганы санда-радып, бүгү улус ажил-агыйын болгаш улуг чуртту бууратты. Мен ам оон дугайында эвес, а кижилерниң чүткүлдүг ажилдап, кызымак чурттап турарының дугайында бижикседим.

Пенсияже үнгеним соонда хостуг үе тыттып кээрге, ажил-дап чораан черим Тывага барып, чамдыкта аңаа чайлаар-дыр мен. Улуг-Хемниң үстүү агымын-да чурттап чоруур староверлер, Ильинка, Владимировка суур-ларда, Улуг-Хемниң Торгалыда таныш-көрүштеримге барып ужуражып, оларның-биле тай-гаже аъттарлыг үнүп, сагыш хандыр дыштанып алыр-дыр мен. Оларның хүн бүрүде ажил-ижи, амыдырал-чуртталгазы база мээң кичээнгеимни хаара туду бээр.

Владимировка суурнуң аныяктарының барык шуптузу амыдыралдың бергелеринге алыспай, ажил чок олурбайн, өшкү-хойну, аъттарны, инек-терни азырап өстүрүп, хууда ажил-агыйны тудуп чоруур-лар. Оларның ада-иелери-биле кады ажилдап чордум. Мээң үе-чергемниң ажы-төлү ажил-ишчи кижилер болганынга дыка өөрүүр-дүр мен. Боттарының аъттарын бүдүн кодан чылгы кылдыр каткаш, 300 ажыг баш чылгы малды ээлчежип када-рып турарлар. Мал ажылы-биле чергелештир чер ажылы база багай эвес. Ногаа аймаан бажыңнарының чанынга, а кар-тофельди ховуда хөйү-биле тарып өстүрүп турар. Олар мын-чаар ажилдап, чурттаарга, ажы-төлү база ажил-ишчи кижилер бооп өзер.

Ильинка суурнуң аныяк эр-лери база бир кодан чылгылыг, ынчалза-даа оларның боттары шийтпирлеп шыдавазы айты-рылгар база бар. Бирээзи – бөрүлөр-биле демисел. Чыл-

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол биле республиканың көдээ ажил-агыйының хоочуну Иван Лавриненко.

гычылар боттары бөрүлерни аңнап-даа турар болза, түңнел шоолуг-ла эвес. Бөрүлерниң саны дыка көвүдээн. Эрткен чазын бөрүлөр элээн каш аъттарны болгаш кулуннарны тудуп чип-кенин олар чугаалап турдулар. Улуг-Хемниң үстүү агымында суурларже бөрүлөр кирип, ко-данда малче халдап турган тава-рылгалар база бар. Бөрүлерниң саны ылап-ла көвүдээнин херек кырында көрдүм. Бо чылдың май айда Ильинка биле Владимировка суурларның аразынга орукка бөрүге таварыштым. Оруктан ырак эвесте чер аңдарып турган трактордан безин бөрүлөр шоо-луг кортпас чорду. Бөрүлерни демни-биле аңнаар азы хоран-наар болза эки деп санаар-дыр мен.

Малчынарның база бир берге айтыры – мал оору. Интернет дамчыштыр Тывада байдалды хайгаарап турар мен. Массалыг информация чепсектериниң дыңнадылганы-биле алырга, мал оору эвээжээн, а ол хиреде Чагытай чоогунда кыштагларда малчынарның элээн каш аъттарын оорлап алгаш барган, бир аскыр биле бени адып каапкан.

Бо айтырылганы тус чер-лерниң эрге-чагыргалары шийт-пирлежи бээр болза, мал бажы өзер, эът болгаш сүт аймаа көвүдээр, кожууннарның бюд-жеттеринче үндүрүлгөр хөй ки-рер, шупту талааларга ажыктыг боору чугаажок.

Тываның найысылалы сөөлгү чылдарда чүү хире чаагайжы-тынганын, каас-чараш апарга-нын көөргө, дыка өөрүнчүг-дүр. Национал музейниң девискээри – чоннуң дыштаныр ынак чери, Улуг-Хемниң эрик кыды – агаар-лаарга, магаданчыг, хоорайның төвү – бир онзагай.

Каа-Хем, Би-Хем дээш өске-даа кожууннарның удуртулганы суурларны аян кири чаагайжы-дарынче шыңгы кичээнгеим салыры күзенич. Шүгүмчүлээр болгаш саналдаары чүүден-даа белен дээрзин билер мен, ынчалза-даа республиканың хоорай, суурлары улам каас-ча-раш, аянныг болурун бис шупту күзээр бис.

Тыва улам хөгжүп, аян-шинчи кирип-ле турзун!

Хүндүткел-биле,

Иван ЛАВРИНЕНКО,
Тываның көдээ ажил-агыйының хоочуну.

Алдын куда байырлалынга уткуштур

ЧАРТЫК ЧҮС ЧЫЛ КАДЫ ЧУРТТААШ...

Куда — кижиниң амыдыралында онзагай, чараш, уттундурбас байырлалдарның бирээзи. Алдын куда өг-бүлениң 50 чыл иштинде кады чурттааш, эки-бакты эгин-кожа үлежип келген «алдын чылдарын» демдеглээн онзагай байырлал-дыр. Шак-ла ындыг байырлалын найысылалдың культурлуг, уран чүүлчү өг-бүлелериниң бирээзи Дыртык, Дадар Монгуштарның өг-бүлөзи удавас сентябрь 16-да 17.00 шакта Улусчу чогаадылга бажыңынга демдеглээр деп турар. Олар чартык чүс чыл кады чурттавышаан, Тываның уран чүүлүнүң, культуразының сайзыралынга үлүг-хуузуң кириштирген хоочуннар-дыр.

Монгуштарның алдын кудазы өске өг-бүлелерниң байырлалындан бир онзагай эртер. Чүге дизе олар кайызы-даа профессионал кино болгаш драма артистери болганда, Улусчу чогаадылга бажыңынга «Алдын куда» деп оюн-көргүзүүн чонунга бараалгадырлар.

Өг-бүлениң удавас 75 харын демдеглээр эр ээзи, ТР-ниң улустуң артизи Дыртык Бак-кысович Монгушту билбес, танывас кижик чок деп болур. Ол В. Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрынга 50 чыл иштинде бараан бооп келген. Сезен ажыг классиктиг болгаш амгы үениң шиилеринге рольдары тыва сценага күүсеткен. Оларның аразындан эң-не көскү рольдарынга «Лир хаанда» граф Глостерниң, «Орулгалыг олутта» Юсовтуң, «Кым сен, Сүбедей?» деп шииде Билди-Хамның, «Хайыраан ботта» Хам-оол биле Балданның, «Бальзаминотун өгленгени» деп шииде Бальзаминотун, чаа шиилерден «Челээш биле Идегелде» аданың ролью хамааржыр. Хоочун артист чүгле шиилерге эвес, киноларга база ойнаан — «Алдан-Дургун» (Улуг хам), «Чингис-Хаанның дужаалы-биле» (Соргуншарның ролью) база «Хайыраан бот» деп телефильмде (Хам-оол). Дыртык Монгуш чогаадыкчы ажилындан аңгыда республиканың хейниити амыдыралының идеп-кейлиг киржикчизи, хей чылдар дургузунда регионалдыг айыыл чок чорук чөвүлелиниң комиссия кижигүнү.

Дыртык Бак-кысовичиниң идегелдиг, шынчы, ынак эжи, ийи ажы-төлүнүң эргим иези, Дадар Архиповна Монгуш. Ол ажилчы базымнарын национал театрдан эгелээш, Республиканың улусчу чогаадылга болгаш дыштанылга төвүнге методистеп, килдис эргелекчилээш, директорга чедир бүгү назынында ажалдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Ол тыва хөөмейни хөгжүдөринге улуг үлүг-хуузуң кириштиргенин бир үнелиг кылган чүүлү деп санап, чоргаарланып чоруур. 1980 чылда Дадар Архиповнаның удуртулгазы-биле республика чергелиг бир дугаар «Хөөмей» фестивалы эрткен соонда, дараазында улуг делегей чергелиг хөөмей симпозиумнары, фестивалдары удаа-дараа болуп эгелээш.

Алдын кудазын эрттирер «аныяктар»-биле ужуражыр дээш, долгажып алгаш, найы-

сылалдың төвүнде чаагайжыды туттунган бажыңда оран-савазынга четтим. Тос каът бажыңның подъездизиниң мурнунда Дыртык Бак-кысович мени манап тур. Ол чиик-чаагай, звилең-ээлдек мени уткуп, бажыңынче кири чалады. Хоочун артисттиң культурлуг, звилең-ээлдээ, биче сеткилди оон-на көстүп турар. Арыг-силиг, аштыг-чемниг бажыңның кыс ээзи Дадар Архиповна: «Аалга кирген кижик аяк эри ызырар дээр...» — дээш, мени дөрже чалады. Шайлап, чугаалажып, оларны эскерип оларымга, бот-боттарынга дөмейлери аажок, чүгле аажы-чаңы удурланышкан. Дадар Архиповна аажок чугаакыр, эрес чаңыг, а Дыртык Бак-кысович шала оожум, чөпшүл, бодамчалыг кижик болду. Ындыг болгаш бе, чугаалажырга, дыка эптиг, бот-боттарының чугаазын немей каап олурар. Кандыг-даа өг-бүлениң төөгүзү кажан, каяа таныжып алганындан эгелээр болгай.

1963 чылда Дыртык Бак-кысович Чадаананың №1 школазын, а Дадар Архиповна Бай-Тайганың Тээли школазын дооскаш, Ленинградтың күрүнениң театр, хөгжүм болгаш кино институтунче 60 кижик аразынга шиллелгени эрткеш, кирип алганнар. Бир дугаар курска-ла бот-боттарын сонургажып, хостуг үелеринде Ленинград хоорайның театрларына шиилер көөр, кинолаар, кады чер-ле чарылбас турганнар. Дадар чаңгыс курсчуларының аразындан эң-не сонургак, дөспөс чаңыг кыс боорга, Дыртык ону карактап, чагып сургап чорааш, чоорту ынакшый берген. Башкылары Дадарга: «Ты, девочка, хвостом не верти, выходи за него замуж, парень хороший» — деп чагып, сургап турганнар. Дыртык Монгуш үшкү курстун чайгы дыштанылгазында Тывазынче чанмай, «Красный Октябрь» деп пианино, рояль кылыр фабрикага ажилдап чайлаан. Дадар, эжин чааскаанзыратпас дээш, база чанмаан. Ол фабрикага бригадирлээш, Мао деп шоллага база чединген. Дыртык Монгуш хаактаар, конькилээр база институттар аразында спортчу маргылдааларга үргүлчү 1-ги, 2-ги черлерни алып турган.

1967 чылдың июль 1-де, доозуп турар чылында, Ленинград

Дыртык, Дарый Монгуштар огул-биле. Кызыл. 1968 чыл.

Уйнуктары Даниста, Булат-биле. 2017 чыл.

хоорайның Васильевский ортулук районунда ХБАБ килдизинге бадыланчып алганнар. Ол чылын ССРЭ-ниң улустуң артизи, профессор Леонид Федорович Макарьевтиң курузун 13 тыва дооскан. Ол-ла чылын Дадар, Дыртык Монгуштар-биле кыды Анна Шириин-оол, Людмила Солун-оол, Дадар Барыңмаа, Хертек Шириин-оол дээш өске-даа келир үениң ат-сурагыл артистери Тываның хөгжүм-шии театрының чогаадыкчы бөлүүнге кирип, чедишкинниг ажилдап эгелээшнер. Чогаадыкчы ажилының эге базымнарын ол үеде тыва театрга ажилдап турган Максим биле Кара-кыс Мунзуктар, Александр Тавакай, Виктор Көк-оол дээш өске-даа шылгараңгай ат-сурагыл артистер аразында эгелеп алганын улуг аас-кежик деп чоргаарланып чугааладылар.

Олар ышкаш Чадамба, Дарый Монгуштар, Роза, Владимир Серен-оолдар, Анна, Хертек Шириин-оолдар артист өг-бүлө болганнар. Аныяк өг-бүлө амыдыралын ниитиниң чуртталга бажыңынга боттары ышкаш аныяк культура ажилдакчылары эш-өөрү-биле кады эгелээшнер.

«Артист кижиниң чуртталгазы дугуй кырынга эртер» дээр ылап-ла шын, эгезинде 2 аңгы бөлүк-биле гастрольдап чоруп каар бис. Санап көөрүмге, чылда чүгле бир ай чартык хире-ле кады чурттаар турдуvus. Ийи дугаар уруум төрүттүнерге, өске ажилче шилчээн чылдагааным-даа ол» — деп, Дадар Архиповна чугаалады. Шынап-ла, Дыртык Бак-кысович Россияның чамдык улуг хоорайларына, даштыкы

күрүнелер Моол, Турциядан бээр чораанын, чоокта Тываның Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөлге, удавас Тожуе гастрольдап чоруур деп турарын, назы-харында-даа чангыс хире эвес чугаалап олурду.

Алдын куда дугайын айтырарымга, Дыртык Бак-кысович: «Үениң эртип турары-даа дүрген. 50 чыл театрга бараан болуп келдим. Аныяк режиссер Леонид Кан-оолдун тургускан «Алдын куда» деп концерти хөглүг-баштак, оюн-тоглаа хевирлиг эртер. Ооң ханы утказы чаа өгленген өг-бүлелерге үлегер-чижек кылдыр бот-боттарын камнажып, хүндүлөжип, кады чурттаан эжинге шынчы, эр кижик эжинге быжыг чөленгиш

болур дээн ышкаш» — деп чугаалады.

Бот-боттарының эки талаарын мынчаар чугааладылар. Дадар Архиповна: «Дыртык Бак-кысович амыдыралдың берге үелеринде бүзүрелдиг, идегелдиг. Кижини камнап билер. Езулуг-ла өг-бүлөжи, чуртташтыг кижик. Ада харысалгазын ак сеткилдиг күүседип чоруур. Ол чокта чуртталгамны канчаар-даа бодап шыдавас-тыр мен. Орустаар болза, «Удачно вышла замуж» дээр» — диди. А Бак-кысович хей сөс чокка: «Арыг-силиг, холу чемзиг, амыдыралчы кижик» — деп эжин мактады.

Олар школага кайызы-даа уран чүүлге салым-чаянныг турганнар. Дадар ырлаар боорга, башкылары консерваторияга өөренип алырын сүмелээр турган. А Дыртык 6 класстан тура Чадаана школазынга Семен Лукич Бухтеев башкыдан баянга ойнап өөренип алгаш, Кызылга фестиваль-мөөрейлерге кирип, шаңналдыг черлер-даа ап турган, улаштыр Ленинградка фортепианога ойнап өөренип алган. Сүт-Хөлдүн ырак булуңу Уру, Хан-Дээр деп черге малмаганныг хостуг араттың өг-бүлөзигне 9 ажы-төлүнүң хеймери бооп төрүттүнген Дыртыктың салым-чолу уран чүүл-биле холбаалыг болган. Бичии чажында ада-ие чок арткаш, Чадаананың школа-интернадынга өзүп, улуг хоорай Ленинградка артист эртем-билигни чедип алгаш, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, ТР-ниң улустуң артизи аттарын эдилекчизи болганы ооң аас-кежи, салым-чаяны, кызымаккайы. Дадар Архиповна

Тываның культуразының чүүлүнүң сайзыралынга хей чылдарда үре-түннелдиг дээш «ССРЭ-ниң культура тергиини» деп атка төл болган. Ол ажилдап ч үелеринде бүгү Россияны хей коллегаларлыг, эш-е болганынга өөрүп, 70 х тура 30 ажыг культура төв байыр чедиришкиннери нын чоргаарал-биле чугаа

Монгуштар ийи ажы-т үш уйнуктуг. Оглу Буян Д ович повар мергежилди оглу Леонид иези-биле ноярск крайда амыдырал тап чоруур-даа болза, а кырган ада-иезин черле үргүлчү тегерип кээп «Орус чуртунда чаңгыс М мен» деп, ол баштактары

Кызы Байлак — дээш темниг библиотекар. О Пушкин аттыг библиоте номчулга залының мето Байлак Дыртыковнаның Булат Новосибирск хоор бот-өөредилге-биле мене мергежилде өөренип т Ол «JEUNESSE» («Жен компанияның Уфа хоор салбырының дистрибу (продукция таракчызы), бо хүннерде ажилының биле Италияның Милан райже өөредилге эртип ч дээш, белеткенип турар б Кырган-ада иезинге бел берген аныяксыдар, күш ки эм ояттарлыг, женьшень мактыг, чүстөргө, кешке кремнерин, чемге немей эмнерин кырган-авазы көргүзүп, ооң онзагайын ма чугаалады.

Монгуштарның өг-бүлө бир чырыткызы — уйнуу Дан Шынап-ла, көөрге, тываз чырык карактарлыг элээди кырган ада-иезиниң ба балгадын аштап-арыглап кырган-авазының дузалак Кызылдың №7 школазы 6-гы класының эки өөреник Данистаның ачазы Влад Рыбалка украин омактыг к

«Амыдыралчыларны к эгелээр болза, кым болу лер?» деп айтырыгга Д Архиповна артист эвес, болуксаар чораанын чугаал а Дыртык Бак-кысович чүгл тист болур мен деп харыыл Олынак театрындан чаңгыс катап чоруур деп бодаваа аас-кежиктиг болгаш чедиш ниг чурттап эрткен амыдыра черле хараадавайн чоруу чугаалады. «Мээң бо хире ажыг хар назынымда ам шиилерде ойнап, Бүгү-росс болгаш делегей чергелиг с тивальдарга критиктерниң лелин ап чоруурум дээрге Россияның алдарлыг арт база Тываның улустуң а зи, театрың кол режисс Алексей Ооржактың улуг у хуузу-дур» — деп, хоочун ар демдегледди. Ол ышкаш чогаадыкчы ажилының бир деткичизи ооң идегелдиг в эжи дээрзин база ол чугаала

Өг-бүлө туткаш, бежен арт бедиин тепкен, уран чүүлге, турага бежен чыл бараан бол төрүттүнгөш, 75 чыл оюн дем лээр хоочуннарга узун назын быжыг кадыкшылды, тайб чуртталганы күзеп каалынар

Алдыннай СО

Авторнуң тырттырган чу Монгуштарның архивин алган чу

«ШЫННЫН» почтазындан

Чаа ырылар чыындызы

«САГЫШ-СЕТКИЛ АЯЛГАЗЫ»

Сургуул үвистен-не эдержип келген эжим, кады ажилдап чораан коллегам Геннадий Дамдынович Куулар бо чылдың август айда «Сагыш-сеткил аялгазы» деп ырылар чыындызын чырыкче үндүрүп алырга, дыка өөрүдүм.

Геннадий Куулар.

Дамдынович кулак чогаалын ыяандан-на кийип келген ки. Ооң бир-шүлүктери чыл бурун «Улуг-Хем» түкүүлүгө ыяның устуң чогаалы А.А. Дар-жанын деткимче биле үнгөн.

Орту ооң шүлүктери композиторларның ээнегийн хаара тудуп, ырылар кыл-руулу, чон аразына тарай берген. Чырганный берген ада-иезинге ту-хаадып бижээн «Каракап-ла чоруур каш» деп шүлүү ыры болу бергеш.

Чылда Тываның улустуң артизи Ста-слав Ирильдин күүселдези-биле ыры-рейинге дээди үнелелди алган. Амгы-е ук ыры чоннуң ынак ырыларының ээзи апарган.

Г. Кууларның ырыларының барык-шүлүтүзү чон аразынче тарап, дыралдың улуг оруунче кире берген

дээр болза, черле частырыг болбас. Ча-йын Дус-Хөлге дыштанып тургаш, ында-мында профилакторийлерниң девискээр-леринден, машиналардан диңмиттелген хөгжүмден-даа эжимниң ыяңгылыг аял-галыг ырыларын бо-ла дыңнаар тур-дум. Ук ырыларны Борбак-оол Салчак, Станислав Ириль, Олег Сарыглар дээн ышкаш алдар-аттыг артистер күүседип турар болгаш, сеткил-чүректи чайгаар-ла тааладыптар.

Номнуң нота бижилгези болгаш чу-рук каасталгазы чедимчелиг кылдыган дээрзин ону ажиткан кижини дораан-на эскерип каар. Хөгжүм талазы-биле редак-тору – билдингир композитор Керттик-оол Данзын. Нота графиказын Мерген-оол Нурсат, чурук каасталгазын аныяк чурукчу Начын Саая чедишшини кылган.

Чоокта чаа радиого К.М. Данзын: «Чоокку үеде сырый холбаалыг ажилдап турар кижим – Геннадий Куулар. Ооң шүлүктеринге аялга бижирге, кедергей таарымчалыг» – деп демдеглээн. Ол шын болбастың аргазы чок. Шүлүктери боттары-ла аялгаже кирип, композитор кижини ырлаарынче албадай бээр кыл-дыр бижир шүлүкчүлөр турар дээрзин чон билер. Геннадий ындыгларның бирээзи.

Сөөлгү чылдарда утка-шынары че-димче чок, харын-даа сөстери шүлүк дүрүмүгө безин дүүшпес, кара-сөстээн ырылар тыттып турарын кижини бо-ла эскерер. А бо «Сагыш-сеткил аялгазы» деп чыындыда ырылар аялга-даа, домак-

дептеринден номчуп болур.

Дыштаныкчыларга хоочун композитор Амыр Хоюбан чараш ырыларын ырылап турду. Москвада өг-бүлөзи-биле чурттап чоруур, физика, математика башкызы Татьяна Одушпаяк-биле ужурашканыыс уттундурбас болду. Ол Москвада сарыг шажынның хүрээзин тудар бөлүктүң даргазы. Кожууннарның хүрээлеринден деткимче ап келген деп билдим. Оглу АКШ-тың бир улуг банкызының чингине директору болуп ажилдап чоруур. Өөнүң ээзи шериг полициязының ажилдакчызы.

Дус-Хөлде кылдынып турар ажилдар-биле чергелештир каракка эпчок чүүлдер бар. Чүл дээрге хөлүвүстүң эм шынарлыг малгажын ырактан келген дыштанык-чылар доскаар-доскаары-биле чүдүрүп алгаш, сөөртүп ап турары хомуданчыг. Хөлчө кирерге, оңгар черлер көвүдээн. Кырган-дидең улуска бергези аажок. Малгашты өске черге аппаарга, эм шы-

Чаа номнуң эге дашты.

сөс-даа талазы-биле ханы уткалыг, Ын-чангаш ук ырылар дораан-на эстип-чиде бербейн, чоннуң сонуггалын чаалап алып дээрзинге бүзүрүп улуг.

Шериг хүрээлеңиниң хоочуну, курла-вырда полковник Геннадий Куулар бо хүннерде 60 харлаан. Ооң мугур харлаан оюнга таварыштыр композитор болгаш ыраажы эш-өөрүнүң деткимчези онзагай белек болган. А.А. Даржай: «Шүлүк-биле чарлыр хөөн чок кылдыр өңүктөжи бер-ген кижини» – деп, Геннадийни деткээн. Ол сөстөр авторну улам сорук кирип чорууру чугаажок. Ынчангаш Геннадий Дамдыновичке чогаадыкчы чедишкин-нерни болгаш чаа-чаа шүлүктери, ыры-лары-биле улус-чонну моон-даа соңгаар өөртүп чоруурун күзедим.

Александр ОНДАР,
шериг хүрээлеңиниң хоочуну.

нары чиде бээр деп дыңнаан бис. Хөлде салдап турар бок мырыңай эндерик. Эрик кыдында машина-балгат база хөй.

Дус-Хөл Таңды кожуунуң девискээринде болганда, тус черниң чагырга-зы хөлчө кирер корум-чурум дугайында дүрүмнерлиг баннерлерден азып кагза деп бодалдыг бис. Ада-ие чаш ажы-төлүн элекке хөлге кирибес болза эки ышкаш. Олар арыг агаарны тынып алырга-ла чедер.

Бистер Дус-Хөлге дыка-ла эки дыш-танып, бот-боттарыыс-биле хөөрежи, амыдыралга ажыктыг чүүлдерни билип алдымыс.

Республикада эң хөй чагыдыкчылыг «Шын» солуну дамчыштыр «Радуга» пансионатының демниг ажилдакчыла-рынга өөрүп четтиргенивисти илеретти-вис.

Нина САНЧАЙ.
Ишти-Хем суур.

Өөрүп четтиришкин

КҮЗЕЛИВИС АМ-НА БҮТТҮ

Бистиң Дус-Даг суурувус Тыва Республиканың Өвүр кожуунда эң ырак кыдыг-кызыгаар чери бооп турар. Суурнуң чурттакчылары тыва каналды дыка үр үеде көрбейн кел-дивис. Ол биске, улуг болгаш аныяк-даа назылыг чурттакчыларга, бүтпес күзеливис-биле дөмей апарган.

Суурга ажил-албан аайы-биле сургак-чылап кээп чораан Тываның Чазааның Даргазының оралакчыларына, сайыттарга, кожуун чагыргазының удуртукчу даргала-рынга чон-биле ужуражылга хуралдарына айтырыгны тургузуп, негеп, шаанга кирген бис. Чамдык улуг назылыг кырганнырыыс манап чөгел төткеш, «мөңгө уйгузун» удаан-нар-даа бар.

Чоокта чаа ам-на үр чылдарда манаан күзеливис бүттү. Тыва каналды дүш-түлүвүс-биле дөмей көрүп эгелей бердивис. Ол дег улуг өөрүшкү кайда дээр силер! Алдын хүннүң херелдерин каш дакпыр чажыпкан дег, сеткиливис чырып, угааныыс оккуру дам барган ышкаш болду.

Чогум мурнунда Москвадан төп телеви-дениениң дамчыдылгаларын көрүп турган бис, ол эки-ле харын. Чамдыкта ажыдарга, ол-ла Украинаны, Донбассты, Луганскини, Сирияны көргүскөш туруптар, улуг улустуң сеткилинге дээптер, солун звес апаар. Тывавыстың найысылалы Кызылда, өске-даа ырак-чоок кожууннарда эртип турар солун хемчеглерни тыва дамчыдылгалардан көрүп, дыңнап олурарга, эргим болгаш онза-гай солун болур чорду. Кижини чүтпөс хлеб-биле тодуг болбас, сагыш-сеткили, бодалдары байлак, өөрүшкү-омактыг, хей-аады бедик чоруур болза, ынчан бүгү чүве эки болур.

Чурттуң экономиказының адырларының аайы-биле федералдыг төптен чоннуң ажил-амыдыралын экижидеринче углан-ган программаларны боттандырып, көдээ регионнарже сагыш салып турары тергини эки-дир. Ол дээш Россияның Президен-тизи В.В. Путинге өөрүп четтиргенивисти көдээниң ажил-ишчилериниң мурнундан илередиксеп тур бис.

Федералдыг төптен акшаландырышкын-ны катап-катап барып, сүржүп тургаш чедип алгаш, тыва телеканалды Дус-Даг сумузунуң чону көөр аргалыг кылдыр коштуруп бергени дээш, Тываның Баштыңы Шолбан Валерье-вич Кара-оолга чурттакчыларның мурнундан өөрүп четтиргенивисти сеткиливис ханызын-дан илереттивис.

Биче МОНГУШ,
«Чангыс демниг Россия» партияның кежигүну.

Экология айтырыгы

ЧОК ЧҮҮЛДЕР БАР

Төрээн Тывавыстың бир хо-ар, магалыг черлериниң бирээзи Дус-Хөл. Мында кандыг кижилерни чок дээр. Даштыкы чурт-тардан, Россияның аңгы-аңгы улуннарындан аалчылар, назы-ары дөгүй бергеннер дээш оон-даа өскелер кадыкшылын быыкты-ып ап, дыштанып турар.

«Радуга» пансионатында Аяс Кирил-ч, хоочун башкы эживис Валентина товна Монгуш авашкылар, Дайна новна база садыгжы Айдан Базаа зныг манчы, бууза-биле чемгерип индырып, арыг-силигини, чурумну ту-урарлар. Дыштаныкчыларның өөрүп иришкин сөстөрүн пансионаттың

Номчукчунуң шүлүк ыдыраажындан

Эргим редакция!
Кижиниң амыдырал-чуртталгазынга кан-ыг чүүлдер болбас дээр, аарыг-аржык, өлүм-идим, өөрүшкү биле карак чажы кады чоруур эр-ле болгай. Бо чырык өртемчейден чоруп, ирганнай берген уруум Надюшага дараазын-а одуругларны тураскааттым.

ИЕНИН КУДАРАЛЫ

Кара черни шуглак кылгаш,
Карааң шимгеш, чыдып алдың.
Хөлүг чораан угбаларың
Хөөрүңге ыглаштылар.

Хүннүң чыгыгы муңгарап каап,
Хүннүң чыгыгы карак чажы
Чаакты куду агып бадып,
Чааскаан оргаш, саргып ор мен.

Хөөкүй сени бодаарымга,
Хөрөк-чүрээм дыкпыжап кээр.
Муңгашталган хөөкүй хөрээм
Муңгаралды үлежип чор.

Хүрөң чараш шырайыңны
Хүлүмзүрүг бүргөп чорду.
Чүнүң ужуң ыт чокка
Чүгө дүргөн ырай бердиң?

Кудумчуң-даа ээн калды.
Кудуралга алзып чор бис.
Овуруңну бүдүү чуруп,
Ожурган чор мен, уруум.

Майя ДАРГАТ, хоочун башкы.
Кур-Чер суур. Кызыл кожуун.

Номчукчунуң саналы

ТУРАСКААЛДАР ШӨЛҮН ТУРГУССА?

Мен чеже-даа төрээн кожуу-нумда ажилдап, чурттавайн чо-руур болзумза, Сүт-Хөлде болуп турар байырлалдарга, алдар-ат-тыг кижилерге тураскааткан чы-ыштарга, дагылгаларга кирип, улуг үлүг-хуумну кирип чоруур мен.

Сүт-Хөл кожуунуң чагырыкчызынга бурунгаар көрүштүг, чаа эгелээшкннер-ни дилеп, тып чоруур аныяк кижини Да-йынчы Бавуужапович Ондарны соңгаан соонда, кожуун төвү Суг-Аксы суурнуң аян-шинчизи көскүзү-биле өскерлип келгенин эскерип болур. Чижээ, суурнуң төп кудумчузунда орукту асфальтылап эгелээни, Наадымга уткуштур «Уруглар делегейи» деп ойнаар шөлдү кайгамчык чараш кылдыр кылып кааны дээш өске-даа ажилдар бар.

Сүт-Хөлдү мөгелер чурту дээр болгай. Шагаа болгаш өске-даа бай-ырлалдар таварыштыр республика чергелиг тыва хүреш маргылдаалары чыл санында-ла болуп турар. Мур-

нунда Сүт-Хөл кожуунуң командазы ол маргылдааларга киришпейн баа-рын көрүкчүлөр шүгүмчүлөп, аңаа таарзынмай турганнар. Дайынчы Бавуужапович чагырга даргазынга ажилдап келген соонда, Сүт-Хөлдүң мөгелери маргылдааларга доктаамал кирип, шааналдыг черни ап турар апарганнар. Сүт-Хөл кожуунуң алдар-аттыг мөгелери Семис-оол Сарыглар, Николай Сынан-оол болгаш өске-даа мөгелериниң тураскаалдарын тургуза-ры-биле кожуун чагыргазы эгелээшкн-нерни кылып турары өөрүнчүг-дүр. Оон аңгыда Сүт-Хөлдүң шыдыраачылары моон мурнунда республика чергелиг мөөрейлерге киришпейн турган бол-за, а бо чылдың июль айда «Төрээн кожуунувус» деп республика чергелиг шыдыраа мөөрейин боттары организа-тап эрттиргеннер. Кожуунуң уран чүүл ажилдакчылары республика чергелиг көрүлдөлөргө база шылгарлап турарлар.

Солун-сеткүүлге Сүт-Хөлдүң күш-ажылчы чедишкннерин чырыда бээрге, өөрүвөс арга чок. Кажан удур-тукчу кижини спорттуң, уран чүүлдүң, ажил-агайының кайы бир хевирин ийги чергениң айтыры кылдыр көөр болза, ол шын звес. Дайынчы Ондар оларны деңге көөр кижини-дир деп билдим.

Ам Кошкар-оол Ондарның «Шын» солунга (июнь 25, №87) үнгөн чүүлүн деткип, бодум база арга-сүмөм кадып, санал кирип бодадым.

Кожуун төвү Суг-Аксы суурда Куль-тура бажыңың баарында хос черге «Тураскаалдар шөлүн» (өскээр-даа адап болгай-ла) тургусса кандыгыл? Хөй тураскаалдар чаңгыс черге ту-рарга, эптиг болгаш өске черлерден келген аалчыларга көскү. Келир үениң аныяк-өскөннеринге үлөгер-чижек-даа болгай-ла. Ол шөлге Социалистиг Күш-ажылдың Маадырларының, эки турачы дайынчыларның, чогаалчыларның, композиторларның болгаш көскү күрүне ажилдакчылары чораан ТАР-ның са-йыттар чөвүлелиниң даргазы Байыр Хүрөң-оолович Ондарның, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң даргазы турган Чимит-Доржу Байырович Ондарның, Араттың революстуг шериниң полк командири Семен Хунааевич Севзэниң база Сүт-Хөл кожуунуң алдарлыг мөгелериниң тураскаалдарын тургузуп, Кызыл-Тайга баарында «Көдүрер-Даш» тураскаалын база ынаар көжүрер болза эки деп саналдыг мен.

Чамьян ОНДАР.
Улус өөредилгезиниң хоочуну.

Хоочуннар аравыста: журналистер кады ажилдап чораан коллегиязының дугайында

ДӨРТӨН ЧЫЛДЫҢ НУУРУН КӨРГЕН

Бодунун тозан ийи харын чоокта чаа демдеглээн «Шын» солунун редакциязынга хөй-хөй чылдарда ажилдап чораан хоочуннарның чамдыктарының ам-даа бары коллективтин бөгүнгү кежигүннеринге улуг деткимче болуп турар. Солунга чүгле ат-сывы үнүп чоруур журналистер эвес, өске-даа — эскертинмес мергежилдин кижилери база хөйү-биле ажилдап чораан дээрзин чугаалаар апаар. Чижээ, үндүрүкчүлөр, машиначылар, чагаа-бижик бүртүкчүлери, очулдурукчулар, таңныылдар, чолаачылар...

Оларның аразында бир онзагай мергежилди демдеглесээр-дир мен. Ол дээрже корректор-дур. Бо дээрже дыка улуг харысалга. Солун арнынга үжүк частырыын эрттирбес дээш, эң хынамчыг ажилдаар кижикорректор болур. Ол мергежилди бодунун экимге бичии када чүктээн мен.

Эрткен вектин 1975 чылда «Шын» солунун редакциязынга ажилдап кээримге, кол редактор Валерий Севилбаевич Шаравин «Амдызында хостуг олут чогул, корректор кижикерек, ажилдап көөр сен бе?» диди. Ажил чок олурар эвес, чөпшээрешкен мен. Ынчангы типографияның (ам-даа ол черинде хевээр тур) таңныыл орап үгзэнден ырак эвесте өрзэлге олурар угбаларны мурнунда көөр кижикерек мен. Мени даргам оларга «кадып» каан. Калбак-калбак арыннарны стол кырында чадып алган, аажок кичээнгеилги номчаан орап улус-биле таныштым. Севил Хертековна Кара-Сал, Галина Санчаевна Бады-Сагаан, Аний Иргитовна Демир-оол деп ажилдакчылар болган.

Олар дораан-на бир материалдың оригиналын меңээ тудукаш, «Мону кыйгыр, шүүштүрер бис» дидилер. Аажок оожум, сымыраны аарак номчудум. «Улгады берген улус-тур бис, кулак арай кадыг, элээн ыткыр номчу» диштилер.

Шак ынчаар солунга корректура шүүштүрерин, частырыглар эрттирбес дээш кандыг аргаларны ажылгаарын меңээ өөредип кирипкенер. Ол өөредилге үезинде хамык ажилды чиге, тодаргай кууседир кылдыр мени чаңкытырып турдулар. Чижээ, чамдыкта «Дыка быдырадыр, далаш номчува, сөстөрү шын

ада» деп база сагындыргылаар.

Корректор ажил бөдүүн эвес дээрзин ынчан көргөн мен. Редакциядан келген материалдарны типографияга өрзөш, чыскаап каан макет езугаар солунун арыннарынга турар ужуруг черлеринче салыптар. Оон корректорларның ажылы эгелээр. Материалдарны шүүштүрүп ора, типографияның өрүкчүзүнүн эрттирген частырыгларын тывары кол сорулга болгай, а чамдыкта ону ажилдап кылган корреспондентинин эрттирпкен частырыгларын база «тудуп» алыр сен. Ону буу-хаа эдил болбас, кызыл будук-биле төгериктээш, редакцияже дедир чорудар. Аңаа эткен соонда, ол езугаар эдилге кылыр.

Ажил-ишке шыңгы-даа болза, амыдырал-чуртталгада дыка бөдүүн, чазык, дузааргак, мерген угаанныг угбаларда келдим деп чүвени дораан эскерген мен. Кижиге үнелиг арга-сүмезин олар харамнанмас, дуза херек болза, үе-шагын-даа бодавас улус чораан. Ол угбаларымның аразында бир онзагай кижикерек — Аний Иргитовна Демир-оол. Оон үн улгаттырып, ажынып-хорадап турганын черле дыңнаваан мен. Кижини өөредип тура, оожум, хоюг үнү-биле тайылбырлаар, шын эвес чүве кылырынга, айтып берип, сургаарда эпиг-ээлдээ дам баар. Кандыг-бир дуза херек апарганда, черле чаама дивес.

Аний Иргитовнаның алыс чурту — Чаа-Хөл. Кызылдың педагогика институтун дооскан, шыырак эртем-билиг аныяк кысты «Шын» солунун редакциязынга корректорладып каан. «Бичии ажилдап чоруй, көдээ школаларже үнүп, мергежилдин аайы-биле башкылай бээр мен» деп бодап чораан. Ол күзел бүтпээн, өг-бүлө туткан, ажы-

Демир-оолдарның өг-бүлөзи — Аний Иргитовна, Николай Владимирович болгаш огул Эдуард ийи харлыг. (Чурукту 1978 чылда тырттырган. Демир-оолдарның хуу архивинден алган).

төл төрүттүнген, даандырган ол ажылынга мергежил, ынакшыг берген. Өске ажил дугайын чоорту бодавас апарган.

Шак ынчаар Аний Иргитовна «Шынга» дөртөн чыл ажилдаан. Чаңгыс ол коллективке, чаңгыс ол корректор ажилга. Бо үенин дургузунда оон чеже экземпляр солун номчаанын, кандыг нарын уржукка чедирип болгу дег частырыгларны «шалбадап» алганын кым санааныл? Солунун журналистери парлаткан чүлддеринге аттарын салып каар, ону канчаар бижээнин номчукчулар үнелээр, чон мурнунга көскү улус болгай. А корректорнун ажылын кым үнелээр? Эскертинмес мергежилдин кижилеринин ол чиик эвес ажылын чүгле чаңгыс коллективте эш-өөрү үнелээр.

Аний Демир-оол ажилдап келген чылдарында корректорнун нарын-берге ажылынга дыка хөй кижини өөредип каан. Оларның аразында ат-сурагыг журналистер-даа, башкылар-даа, удуртукчулар безин үнген. Олар шупту башкызынга частырыг чок шын бижиинге, сөс-домакка камныг болурунга өөредип кааны дээш, четтиргенин илередип чоруурлар.

Аний Иргитовнаның күженишкенин ажылын редакцияның удуртулгасы, ажилдакчылары бедии-биле үнелеп келген. Коллективке удаа-дараа эртип кел-

ген социалистиг чарыштарга А.И. Демир-оол тиелекчилерин одурунга бо-ла үнүп кээр турганын хоочуннар ам-даа утпаан. «Шын» солунун редакциязының Хүндүлел самбыразындан оон чоруу барык дүшпес чүве, Хүндүлел дептеринде оон ады кири бижиттинген. Аңаа Тыва АССР-ниң Дээди Сөвединин Президиумунун Хүндүлел бижиктерин 1975 чылда, «Шын» солунун баштайгы дугаарының үнгенинден бээр 50 чылынга, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылынга уткуштур тывыскан. «Чаңгыс черге 25 чыл дургузунда үзүктелишкен чок ажилдааны дээш» хүндүлел бижик-биле шаңнадып турган. Ол «Парлапаның тергии-ни» деп хүндүлүг аттың ээзи. Республиканың Парлапга яамызының, Журналистер эвилелиниң, хоорай чагырганының хүндүлел бижиктери база ында хөй. Оон аңгыда Ленинчи юбилей медаль дээш өске-даа хөй-хөй шаңналдарның ээзи. Ол бүгү шаңналдарын хоочун угбай камны-биле кадагалап чоруур.

1978 чылда Аний Иргитовна Демир-оолду Кызыл хоорай Сөвединин депутадынга база сонгаан. Ол хөй-ниити хүлээлгени ак сеткил-биле кууседип келген. Корректор кижинин ажылы кежээ орай, солунга ат салган соонда, доостур болгай. Аний Иргитовна

ажыл соонда улаштыр де хүлээлгезин кууседип, оор соңгукчуларынче-даа чоруу таварылгалар тургулаан.

«Шын» солунун редакциязының бо хоочуну кол дугайында чүлдү бижип сезен чылдарда төп «Пра солунга үнген бир чүлдү с келдим. Ында «Чаңгыс ч сек» деп материалда кор кижинин дугайын бижип Солун үндүрүп турар үеде нарга эдилге кылып тург дактор бир домакка чарты салып каан. Корректор оон чөпшээрешпээн, аңаа чарты турбас ужуруг деп удурла Редактор бодунун албан-д лын ажылгааш, ол демдекти биле салдырып каан.

Ол маргылдаа дыл эртенеринге четкен. Хөй удаа са жып, маргыжып, бот-бот сургажып келгениниң соо чартык сектин аңаа тур шын дээрзи бадыткатты. Оон соонда редактор бодуруузон корректорнун мур билингеш, ажилдакчызы бедик мергежилдин онз демдеглээн.

Аний Иргитовна ындыг гылдаа үндүрбээн-даа бо солун ажылынга ол хире б мергежилди чоруун көрг келген кижикерек. Бир эвес сол удуртукчузу-биле ындыг х лиг чөрүлдээ үнүп келген б ол чугаажок тиелеп алыр т боор деп бодап мээң баж кириди.

Редакцияның бо эриг килдиг хоочуну, төлөпти уйнуктарының эргим кы авазы бо чылын 80 харлаан лейин демдеглээн. Төрүттү хүнү эрте-даа берген болза, демей-ле юбилейлиг болгай чангаш быжыг кадыкшылды, оранынга аас-кежини, тай дээрни, биске кээп, үнелиг сөзүн ам-даа бээрин төр коллективинин ажилдакчы аңаа сеткилин ханызын күзеп турарын улуг күзелди биле дыңнадып каайн.

Дангыт ЧЫД

Россияның Журналист эвилелинннн кежигүнү, «Ш солунун редакциязы хооч

Найысылал Кызылы-выстың төп кудумчузунга Аний Иргитовнага бо-ла таваржы бээр мен.

Амыр-менди солчуп, чай аразында ажил-амыдырал дугайында чугаалажып четтигиптер бис. Ол кезээде-ле чаштар чедип алган чоруур кижикерек. «Шын» солундан хүндүлүг дыштанылгаже үне бергенде-даа (ол дээрже 30 хире чыл бурунгаар-дыр), бо хүннерде-даа дужа бээримге ындыг. Уруглар ап деп ажилдың кайы хире берге болгаш харысалгалыын бодум уйнуктарым эдертип, оларны азыражып чоруур апаргаш, ам кээп ылап билдим. Шыдамык, ажы-төлге ынак кижикерек болгаш, Аний Иргитовна бүгү назынында уругларын, уйнуктарын өстүржүп келген. Ам ол уйнуктарының уругларын карактажып чоруур аас-кежиктиг кырган-ава.

Сезен харлыг кырган-аваны эне дижир бис, ынчалза-даа Аний Иргитовнаны кижикерек эне дей албас, ол оранчок аныяксыг, дурт-сыны чинге, чараш хевээр, чугаа-домаа толтуг, күзел-бодалдары ханы, солун. Оон эрткен оруу узун болгаш нарын дээрзи чугаажок. Авазы Кенен Допуй-ооловна биле ачазы Иргит Яндакович Артаалар кайызы-даа ажил-ишке кежээ, мал-маганныг чурт-

СЕЗЕН ХАРНЫ СЕЗИК ЧОК УТКУП ОРАР

тап чораан. 4 класска чедир Аний Ак-Туруга өөрөнгөн. Авазы ынчан-на аарааш, чок апарган. Ачазы ону Кызылче өөредип чорудупкан.

Кызылче эң баштай келгенин «Эң баштай Кызылче ачамның доруг адын мунуп алгаш, бызаалыг инек сүржүп кирип келген мен. 2-3-даа хонуп чорааш келген боор бис. «Кызыл дээрже кызыл чер чүве бе?» дээримге, инек сүржүп чораан орус ашак «Ийе, кып-кызыл чер-дир ийин» дээш, каттырар болган. Чедип кээривиске, кызыл-даа эвес чер болчук. Пушкин кудумчузунда артистер бажыңыга акым Алексей Артааевич Дүгержаа суг чурттап турган. Кызылга өөренир сен дээрже, ыглап турар мен, чаныксаарым, ачамче барыксаарым-даа аажок. Адывыс турган болза, мунупкаш чоруй баар чыгы мен. Кызыл улузунун орус-таары-даа кедергей, дыл билбес кижикерек дыка ыядып, муңгарап турдум. Чоорту чаңчыга берген мен. Чүгле акым сугнун эвес, өске-даа төрөлдөрдө дилээрже, оларның

ажы-төлүн алчып, өстүрүшкен мен» деп, Аний Иргитовна сактып чугаалап орда, дыңнааш, магада-дым. Шынап-ла, оон өстүрүшкен чаштары санап четтинмес хөй дээрзи чугаажок-тур.

«Өскүзүндөн өлбөс» деп чонун мерген сөстери бар. Аний Артаа школаны дооскаш, институтта база дооскан. Иштики херектер ажилдакчызы Николай Демир-оол-биле өг-бүлө тудуп, беш ажы-төлдүн ада-иези болганнар. Олары ам шупту аңгы өг-бүлелиг, боттары кырган-ава, кырган-ача апарганнар. Санап ораывыска, тос уйнуктарының ажы-төлү он чеде берген болду.

«Шын» солунга ат-сурагыг Күжүгет Серзеевич Шойгу дарга редакторлап турда, ол корректорлап кирген. Оон соонда Кудажы, Диига, Шаравин дээн ышкаш алдар-аттыг журналистерин редакторлап турган үезинде ажилдап, улуг корректорга чедир депшээн. Кызымаккай ажылы дээш шаңнал-макталдары-даа эмгежок. Корректорнун чымыштыг ижинге хамаарыштыр ол

Аний Иргитовна.

мынчаар чугаалаар: «Солунну үндүржүп, ат салгаш, даарта-зында чүрээң саргып чоруп оор сен, частырыг-даа үне берген боор ийне дээш. Солун арнынга частырыг үндүрер болза, ол үеде коргунчуг болушкун турган. Редактордан эгелээш шупту хемчег алзыр. Чаа ажилдай берген үемде бир катап частырыг үнген. Сөөлгү арынга өске чурук үне берген болган. Чурук адаанда сөзүглел көңүс өске. Ол дээш шупту хемчег алыскан бис. Ол олчаан ажылымның кайы хире харысалгалыын миннип, дыка

оваарымчалыг апарган м Чоокта чаа ажилдап эгел болганым мени камгалаан».

Аний Иргитовна коллегияры Севил Хертековна Кара-Тамара Ховалыговна Кал олар-биле кады корректор ажылынга дыка хөй аныякта өөреткен. Елизавета Маадына Барыска «ТР-ниң алдыг ажилдакчызы» хүндү атка четкен. Бо хүннерде өөреникчизи Сайлык Никола на Монгуш «Шында» мактап депшип ажилдап чоруур. «Шыны» журналистерден Гали Маспык-оолду, Надежда Эрп ти улуг сонуграл-биле номч оор. Оон бодун өөреткен Гали Бады-Сагаанны, Опеен Оюн журналистер Сергей Калза ович Шойгуну, Сергей Серенов Кызыл-оолду башкыларым д мөгөйип чоруур.

Ынак солуну «Шынны», жан-даа холдан салбайн, номч чоруур угбавыс Аний Иргитовнага сезен харлаан кайгамч байырлалы-биле чаңгыс коллективке кады ажилдап чораа амгы үеде хүндүлүг дыштаны гада хоочун эш-өөрү аас-жижити, кадыкшылды, ак орук күзөдивис.

Светлана ДАЧЫН-ХӨ «Шынның» хоочун

Василий Васильев-Харысхал,
(Саха (Якутия))

МӨҢГЕ ЫНАКШЫЛ ДУГАЙЫНДА ТООЖУ

(тоожудан үзүндүлөр)

(Төнчүзү. Эгези
№102, 104, «Шында»).

Ол-ла дораан менче айт-
тыг оол чорудупкан.
ай медээ дыңнааш, ол до-
а айттаныпкан, сыр кара
-биле келдим. Чүнү канчап
даар турган мен?! Орук чок.
ылзаа база чок, үрелген
яны харлыг турда-ла сеп-
ир дээш чорудупкан бис,
даа манавышаан!

Ийи кижини халажып мунар
тарлыг ырак Тамайыкыже,
ылзаа бар черже чорудупту-
а ол-даа узун төөгү.

Ынчан Василий Иванович
де дош бусту бергенин эске-
кааш, хем куду мебель це-
е белеткээн чудуктар-биле
дап бадарын сүмеледи. Орук
доштарга кыстырыптар улуг
ыл турбуже, харылзаа бол-
эмнелге бар черже Таняны
ирер деп шийтпирлеп алды.
Василий ол дораан-на улуг
с сал кылыпты, ийи киж
ар бичии чадырны кылгаш,
ар Таня биле фелдшерни
ытти. Трактор дузаы-биле
ысугже кири идипкеш, орус
ыр, Василий-биле ол-ла
тардан белеткээн эшки-
телиг бадыптывыс.

Ынчан мен, уруумнуң
Ажок-ла коргунчуг орук
да! Даг хире бедик ча-
доштарның аразы-биле,
наан чүгүрүк айттарның
ени-биле эрик кыдында
ым-халарга чаңчарылдыр
чазып чоруп ордус. «Ам
ан-дыр бис!» деп каш-даа
рыштывыс! Дүнеки соокка
ынывыс дошталып калган.
п-моган, аштап-суксап кал-
бис, ынчалза-даа ынак Та-
дээш бүгү чүүлүд утупкан
Тос эрээни көрүп чорааш,
арның, шыңганнарның ду-
-биле телефон бар черге
п келдивис. Ол дораан
ген дуза» вертоледу кый-
ыл алгаш, хоорайже ужул-

хоорай эмнелгезиниң идер
эинге Таняны каап чы-
ымда, ол медресел кирип
ч, көгере берген эринне-
ли шажок чугаалай-дыр!

Мээң Ми-и-шам!
а-ам!... Мени... өршээ!
вусту камап чор!

Таня биле мээң сөөлгү
шенивис ол болган...

Таняны эскелгеш, авамның
нда хөөржүдүп каан мен...
ордумнуң сөөлгү ынакшы-
ны. Таняны чидирген
ы, муңгаралды кандыг
ер-биле илередир деп?
тарым шийиптеримге-
нүр плателиг, холда-
а сардаана чечек туткан,
ннар аразында хемче
та кылаштап чоруур кыл-
өөр-дүр мен. Карактарым
ыптарымга, куруг болор.
чидирген шынаа черниң
азы дег кара чааскаан
м!!!

Сагыш-сеткил балыын
-биле эмнеп алырын кы-
эн мен. Кайы хире үр ижи-
нимни сагынмас-тыр мен.
төлүм, ажил-агыйым дээш
шырал турган бе? Чок.
дээрге коргунчуг чүүл ыш-
л! Ооң алыс-ла сорулгазы
-даа билг-мергежил бар
а - кошкадыр, кандыг-даа

күш бар болза - чок кылыр,
кандыг-даа салым-чаяан бар
болза - дүлүптер ол-ла-дыр!
Бир катап миннип кээримге,
бир-ле киж хевимден тыртып
турар. Ээгип келгеш, көөрүмге,
уруум мээң чанымда чааскаан.

- Ачаай! Тур, ачаай! Чанаа-
лы! - деп чугаалап, мени тургу-
зарын кызыдып тур. Арай деп-
ле туруп келгеш, элең-тендиң
бажыңче кирип келгеш, диванче
пет кээп дүштүм. Уруум бир-ле
бичии савага суг эккелди.

- Ачаай! Иш, ачаай!
Сугну ижиптеримге, меңээ
эки, чиик апарды. Уруум менче
чиге көргөш, чугаалап тур:

- Ачаай! Ам арага ишпе,
ачай! Бир звес ижер болзунза,
мен ыглаар мен!

Ынчан мен бажымче хакты-
рыпкан ышкыш-тыр мен.
Араганың хайы-биле Таняның
сөөлгү дилээн - «Уруувусту
камап чор» дээнин утуптар
часкан мен. Аас-кежик бооп,
кожаларывыс Дуня биле Васи-
лий олар эки чымчак сеткилдиг
кижилер болгаш, хүн бүрүдө
уруумну карактап, ажаап-те-
жээп турганнар болган. Бурган
оларны камгалап-ла чоруур
болзун!

Ынчан мен, уруумнуң
мурнунга дискет кы-
рынга олур, кажан-даа арага
ишпес мен деп даңгыраам
бердим. Оон эгелээш берген
даңгыраамны үрөп көрбедим.
Бистер, тээгинчилер, чаңгыс
сөстүг-ле болгай бис.

...Күзүн Төнүүттэге чоруп-
тувус.

Ол үедө меңээ тааржыр
ажыл база тывылбаан. Уруумну
хоорайже өөренири-биле үдөп
чоргузуп тура, көдээ ажил-агый
ямызынга эжим эрге ужуражы
бердим. Ол Ульяновск хоорай-
дан машина мунуп эхкээр чо-
лаачы дилеп турар болду. Кан-
дыг-даа чугаа чокка, дораан-на
чөпшээрэжилкен мен.

Ол үедө рынокче кирип тура,
хоойлу-дүрүм-даа чок апарган
өйдө бүгү чурт бажы-биле кы-
лаштап турган чүвө. Шуут-ла
завод хаалгаларының чанындан
эгелээш, бистерни аңгы-аңгы
аныяк кижилер үптөп-тонап ту-
руп берген. Харын-даа иштики
херектер ямызындан кезек эр-
лер бистиң-биле орукташ бол-
ган. Олар автоматтарлыг база
пистолеттерлиг. Кандыг-бир
дүвүрээзин болурга, автомадын
туда шаап алыр.

Курган хоорайны эртип
олурувуста, бүгү назынында
обкомнуң чолаачызы болуп
ажылдап чораан улгады берген
орус чолаачы «чоокта суурда
назылап-кыраан авам чурттап
орар, бо черге ам кажан кээр
мен, авамны көрүп каайн. Эртең
эртелеп чоруур мурнунда чедип
кээр мен» дээш, кадатка турган
машиналардан чоруй барган.

Эртенінде манаан киживис
чок. Ийги хүнде база чок. Адак
соонда ол черниң шагдаала-
ры-биле чоок-кавы суурларны
кезип кааптывыс. Улустуң чу-
гаазын езугаар ооң төрөлдөрүн
тып алдывыс, а олар ол кел-
бээн деп чугааладылар. Ону
дилеп үр-ле үе чидирдивис.
Машинаның кезектерин-даа,
эживистиң сөөгүн-даа тыппаан
бис. Кандыг, чүү болганын чүгле

Бурган-на билир!

Шак ынчаар, бир ай чартык
иштинде түрөп чорааш, чедип
келдивис.

Төнүүттэге чедип келдим,
уруумну Уруглар бажыңче
дужаапкан болган... Чудуруум
чайып, шош үндүргөн мен.

...Удурланмаан-даа мен
база камгалынырын-даа кы-
зытпаан мен. Бир чыл чартык
хуусаага шийдип кааннар...

Кара-бажында база кижилер
чурттап турар. Улус аразында
кылаштап тур мен, мурнай-даа
бербейн база олардан озал-
давайн-даа. «Кончуг» эрлер
мени ийи удаа тудуп алырын
кызытты, эмгележип эттээр-
рин күзедилер, ынчалза-даа
мээң чудуруктарым алгылааш,
соксап кааннар. «Амбал» деп
шолалап-даа алганнар. Мен
оларның кандыг-даа херээнге
киришпейн, бодум аайым-биле
чоруп тур мен. Чазаныр черге
бригадир кылып кагдылар.
Ажылга чардыгарын күзеп тур-
дум. Бодум бригадам улузунга
хүн планын күүседирин негеп
турдум. Шак ынчаар хүн бүрүдө
хуусаам төнүп чоруп орду.

Оо, аар бодал-сагышка бас-
тырган кижиге кара-бажыңның
хүннери канчаар-даа аажок
аар, шак ол дүннөр аажок узун
болду!

...Хуусаам төндүр олургаш,
хосталып үнүп келдим.

Дорт-ла Уруглар ба-
жыңыңче чоруптум.
Мээң хөөкүй кызым бир чыл
сес ай дургузунда аажок баксы-
рап каап-тыр. Ол эрги самдар
плателиг, кызыл даван бутта-
рында улуг кидис идиктерлиг
болду, ооң чаштарын оолдар
дег дөңгүрөтүп каапкан.

Мени көрүп кааш, улуг ка-
рактары улам-на херли берди.
Сегели сириңейни бергеш,
ыглапты. Холумга тудуп, куска-
таар дээримге, аткаар басты.
Тонум азар дээш, эжик чанында
аксыже эгли бээримге, «Ачаай!»
деп алгырыпкан, бир будумдан
кээп туттунупту. Оо, ынчан эт-
кежим дургаар соок дер чүгүрө
берди. Уруумну куспактаптым.
Иелээн туттунчуп алгаш, ыт
чок ыглажып ордус. Арай деп
оожургап, куспактажып алгаш,
үр-ле олурдувус. Ооң соонда
кедип чораан бөргүмнү долаа
кылдыр арттырып кааш, кели-
римни аазааш, уруумну бодумга
ап алырымга херек саазыннар
долдуруп чоруптум.

Хүлбүс аткан черинден
хүннүң аңнаар дээн ышкыш,
база-ла Домна Митрофанов-
нага чедө бердим. Уруг азырап
алыр дугайында документимде
ол-ла хүн уругну бодунга ап бо-
лур деп чөпшээрел бижик бер-
ген. Уруглар бажыңыңа чедип
келдим. Уруум мээң бөргүмнү
херээнде так аспактап алган,
мени манап, соңга караанда
бо тур! Кээргээнимден карак-
тарым чаштары база-ла кылаш
кылынды...

Сөөлгү каш акшам-биле
уруумга хептер саткаш, кедирип
алдым. Өөрүшкү-маңнайдан
сагыш-сеткилим база-ла чигеш
кылынды. Уруум чедип алгаш,
каая хонуп-дүжери билбейн,
хоорайга кылаштап чор мен.
Хоорайга чурттап турган ырак
төрелим киж кадайы-биле
төп Европаже көже берген
болду. Чиде берген ачазын тып
алган, чаа хеп-сынын, чараш
ойнаар-кыстыг апарган кызым
өөрүшкүдөн чүгле чайынна-
ныр! Хонар чер чок-даа бол,
карманнар куруг-даа бол, бис
ийи адашкылар дег өөрүшкү-
маңнайлыг кижилер чок?! Амы-
дырал оруунга аскан адашкы-
лар ам кады ышкыжыл бис!

Сайлыкмаа КОМБУ

Орук демдеглелдеринден

ТЫВАЛАРНЫҢ КЫДАТКА УЖУРАЛДАРЫ азы кыдат тываларынче аян-чорук

Тываның чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы
Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондарга баштааткан бөлүк Кыдаттың
Синьзянь-Уйгур автономнуң районунун Алтай облазының Ханас деп
черинде чурттап турар тываларга аалдап четкеш, оларның ажил-
амыдыралы-биле танышкан келген.

Россия Федерациязының культуразының алдарлыг ажилдакчы-
зы, ТР-ниң уран чүүлүнүн хүндүлүг ажилдакчызы, Тываның Күрүне
шаңналының эдилекчизи, делегейиниң дөртөн ажыг чурттарынга
ажыл-албан аайы-биле барып чораан бистиң хүндүлүг хоочунуус
Ч. Ч.-Д. Ондарның Кыдатче үнүшкүнүнүн дугайында материалын
солунуң номчукчуларынга сонургааттывыс.

Экспедицияның кижигүннери Ханаста тываларның туристер
хүлээп ап турар бажыңнарының чанында.

Кыдаттың Синьзянь-Уйгур авто-
номнуң районунче албан езузу-биле
ийи дугаар үнүшкүнүм ол болган.
Бодум хуумда КҮР-же дөрт-беш-
даа катап чораан мен.

Эгезинден тура бистиң чогаа-
дыкчы бөлүктүн экспедициязының
чоруу чогувастап, элээн нарын
чүлдөргө, хөктүгү ужуралдарга та-
варыштывыс. Баштай-ла бөлүктүн
Кыдатче чоруурунун айтырын
үш катап кыдат тала-биле дугур-
жуп, ооң хуусаазын ылавылап,
соңгаарладыр ужурга таварыш-
тывыс. Сөөлүндө барып Синь-
зянь-Уйгур автономнуң районун
Алтай облазының улусчу чазааның
даштыкы херектер талазы-биле
канцеляриязының ажилдакчыла-
рынга бистиң бөлүктүн чоруур орун
ылавылап айткан, ооң даңызын
тургускаш, хуусаазын, сорулгазын
тодарадып бижээш, ам-на кээп
орук-суурже дегерипкен бис.

Алтай облазының чаа губерна-
тору Тэбэн деп киж апарган болду.
Ооң мурнунда Тывага кээп чораан,
мээң танырым казах уктуг Тапгат
деп губернатор халашкан, өскээр
ажылдай берген болган. Улуг дарга-
лар-биле ужуражып сорулга бистиң
мурнунда салдынмаан болгаш,
ужур эдери, оларны чүгле сагын-
дырып каан бис. Менден аңгыда
бөлүктүн составынче Тываның на-
ционал театрының кол чурукчузу
Начын Шалык, Тывада билдингир
фотокорреспондент, Россияның
журналистер эвилелиниң кижигүнү
Василий Балчий-оол, Тываның
күрүне университетиниң төөгү
факультетиниң башкызы Еле-
на Айыжы, ооң сески классчы
англи дыл билер огу Александр
болгаш Тыва Чазактын даштыкы
экономиктиг харылзаалар тала-
зы-биле агентилелиниң хей-ниити
чөвүлелиниң кежүгүнү Игорь Оор-
жак бактаап кирип чорааннар.

Бөлүк чаңгыс звес удаа хурал-
дап тургаш, маршрутту Хандагай-
тыдан Кобту таварааш, Тайкешкен
деп черде моол-кыдат кызыгаарны
кежер деп дугурушкан. Кыдаттың

Алтай хоорайже кирбейн, Буржин
деп хоорайны таварааш, оон Ханас
биле Хом сумуларының белдирин-
де турар Ак-Хава деп черге баар
ужурлуг бис. Улаштыр ужура-
хем, демир-орук азы автобус-биле
Урумчи хоорайга четкеш, оон Ново-
сибирск хоорайже дедир ужултар.

Кыдатче кирер чөпшээрелди
Кызылда турагентилеге-ле кыл-
дыртып алыр аргалыг болган
бис. Тываның найысылалындан
эргениниң дөрт шакта үнүпүвүс.
Хандагайтыга кызыгаар эртип
тура, Россияның каайлы албанын-
га торгаадыр частывыс. «Д», «С»
категорияның транспорт хөлгезин
мунар эргелиг чолаачылар тускай
чөпшээрелдиг болур ужурлуг чүвө-
дир, а бистиң хөлөзилеп алган чо-
лаачывыс оозун кылдыртып албаан
болган. Мен ооң мурнунда каайлы
черинге барып, консультант уруг-
дан ылавылап чораан киж мен.
«Бистиң кол сорулгавыс кызыгаар
тавары хоруглуг бараан аймаан
эрттирбези болур, өскези бистиң
херээзвис звес» деп хары берген
чүвө. Бо айтыргыны харылапкы
дег албан чери ТР-ниң Орук болгаш
транспорт ямызы болгу дег боор-
га, ынаар долгап дүжүрдүм, «ындыг
чөпшээрел бербейн турар бис»
деп хары алдым. «Ындыг чүвө
болза, ындыг-ла ыйнаан» дээш
ук айтыргыны оон ыңай херекке
албайн барганым мээң частырым
болган. Ам канчаар, хоойлуну арта
базар харык бар звес, машинаны
кызыгаардан дедир үндүрер ужурга
таварыштывыс. Хаван чадаг артып
калгаш, «дедирленип болбас, чүгле
бурунгаар» дээш, россия-моол
кызыгаарже базыптывыс. Моол
каайлы болгаш кызыгаар черин
эрткеш, Улаангомга чедир моол
машина хөлөзилээш, улаштыр
Кобтуе база-ла машина дугуржуп
алгаш чоруптувус. Кобтуга хонгаш,
тус чер чурттуг таныыр тыва улuzu-
вуска душтувус.

Чылгычы ОНДАР.
(Уланчылыг).

“Кижичурттуг, куш уялыг” деп тыва чоннуң үлегер домаа ханы уткалыг. Бо чылын Чаа-Хөл районунң “Найырал” совхозунун Кара-Тал салбыры турган болза, үндезилеттингенинден бээр 85 чыл оюн демдеглээр турган.

Өзүп олар салгалдарга оларның ада-өгбелеринин чурттап чораан сууру, кылып чораан ажил-ижи-биле таныштырар, өгбелеринин ат-сывы балалып читезиз дээш, 5 чыл болгаш-ла Кара-Тал суурнуң хүнүн эрттирер чаагай чаңылды Чаа-Хөл кожууннуң хоочуннар чөвүлелинин даргазы, куш-ажылдың хоочунну Александр Кыргысович Чигден 1992 чылда эгелеп, чаңгыс чер-чурттугларын эвилелдеп келгени анык-өскенге өөрүнчү болгаш өөредиглиг.

Кара-Тал салбырының тургустунганындан бээр 85 чыл оюнга тураскааткан байырлалды 2017 чылда эрттирер үлге Сүрүн-Ламаларның төрөл бөлүүнүгө онаашкан. Бо төрөл бөлүк чаңгыс чер-чурттугларын эвилелдеп, кады сырый ажилдаанының түннелинде кайгамчыктыг солун байырлал эрткен.

Культура одаанга чоокта чаа “Өскен төрзэн Кара-Талывыс алгап йөрзэл” деп ыры, шүлүк, чогаал мөөрейи болган. Аңаа киришкен хоочуннар, аныктар өскен-төрзэн суурун дугайында боттарының чогаатканы ырыларны, шүлүктөрүн номчуп, кылымал далай адаанче кире берген чуртун дугайында сактып чугаалап, сагыш-сеткилин чону-биле үлөшкеннер.

Чыгып келген кижилер көрүп

Төрзэн черим, төрөл чонум

ӨСКЕН-ТӨРЗЭН КАРА-ТАЛЫМ

Кара-Тал суур чурттуглар.

сонуургазын дээш, төөгүлүг чурктар делгелгезин, ооң экранга презентациязын кожууннуң ном саңының ажилдакчылары кылган, “Чаа-Хөлдүн үнү” деп хуудустун тускай үндүрүлгези-биле таныштырган. Кежээ дургу чер-чуртун алгап-мактаан шүлүктөр, ырылар, сактышкынар чаңгыланып, хоочуннарның сагыш-сеткили дойлууп, карааның чажын чодуп, өскен-төрзэн черин чоктап чоруурун аныктарга чугаалап турганнар.

Мөөрейлерге шаңналдыг черлерге кирген кижикчилерге база хоочуннарга Сүрүн-Ламаларның төрөл бөлүү суй белектерни, өртектиг шаңналдарны тывыскан.

Чаа-Хөл суурнуң стадионун-

га спортчу маргылдаалар-биле Кара-Тал салбырының 85 чылы уламчылаан. Байырлыг аялдышкыга Чаа-Хөл кожууннуң чагырга даргазы, кожууннуң баштыгы, хүндүлүг өгбелеривис Анай Балчыровна биле Валерий Ховалыгович Кара-оолдар сөс ап, келген чонунга, хоочуннарга байыр чедиргеннер. Ооң соонда хоочуннарга, Кара-Тал салбырынга ажилдап, чурттап чораан чингине чурттакчыларына ТР-нин Дээди Хуралының, Чаа-Хөл кожуунуң Төлээлекчилер хуралының, Хей-ниити чөвүлелинң хүндүлел бижиктерин тывыскан.

Бичии оолдар база 18 хардан

өрү назылыг мөгелер аразынга хүреш маргылдаазын спорттун хоочунну Н.Т. Шырап, хоочун башкы, мөгө Б.Т. Сагаан-оол солун кылдыр удуртуп эрттиргеннер. Хүрешке шүүлген болгаш шаңналдыг черлерни ээлзэн мөгелерге деткикчилер (Отчур-чаптар, Суваңнар, Доржулар, Корбаалар, Аный-оолдар, Кенденнер, Чамбалдар дээш оон-даа өскелер) акша шаңналдарын база өртектиг белектерни тывысканнар.

Тыва эр кижинин үш оюнунун бирээзи аът чарыжына 20 улуг аът болгаш 40 чаваа аът киришкен. Чарышка мурнап келген аъттарның элеринге акша шаңналдарын, өртектиг белек-

терни деткикчилер (оолдар, Чигденнер, Тоодар), оларның мунукчу Кара-Талдың чону чыг шаңналдарын база суур терни тывыскан. Шаңал черлерге кирген улуг аът элеринге аъттын бүрү херекселин (эзер, чүген, акша шаңналдарын, белектерни Сүрүн-Лам төрөл бөлүү тывыскан.

50 хардан өрү назар аразынга скандинав ты, хоочуннар база командаларының аразы бөмбүүнүгө маргылда эрттирген.

Кара-Тал салбырының тургустунганындан бээр оюнга тураскааткан байыр удуртуп эрттирген өрктө чаңгыс чер-чурттуглар мурнундан өөрүп чегенивисти илереттими өгбелеривистиң чурттаан, оларның салгакчыл төрүттүнген, өскен чылымал далай адаанда калган Кара-Тал суурун пайн сактып, төөгүлүг сак кыннарны болгаш чурт чаңгыс черге ам-даа чыгап, келир салгалдар арттыраалыңар, чаңгыс чурттугларым!

Алдың хүннү эң-не ба

маңаа к

Арыг сугну эң-не баш

маңаа к

Чымчак черни эң-не ба

маңаа к

Шыктыг -көктүг Кара

чуртум ка

Динара

Чаа-Хөл кожуун

ном саңының чурт-ши

килдизинин эргел

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ИВАН ЯРЫГИН АТТЫГ СПОРТ КОМПЛЕКИЗИНДЕ бичии оолдар, уругларны өөредир-биле тыва хүреш, сумо бөлүүнүгө хүлээп ап турар.

Бир айда өртзэ 2500 рубль.

Болур хүннери: понедельник, среда, пятница.

Эртенги үеде 9 шактан 10 шакка чедер, дүүштеки үеде 15 шактан 16 шакка чедер база чиигелде кылдыр 8 катап бассейнге халас эштир.

Олышкаш бичии оолдар, уругларны бассейнге эштип өөредир бөлүкче база хүлээп ап турар.

Бир айда өртзэ 2400 рубль (12 катап баар).

Болур хүннери: вторник, четверг, суббота.

Эртенги үеде 9 шактан 10 шакка чедер, немей чиигелде: улуг-хүн санында халас эштир. Харылзажыр телефону: 2-16-16

Вашу рекламу прочтет вся Тува на страницах газеты «ШЫН».

«ШЫН» — газета, которая распространяется по всей территории республики. Т: 2-18-10.

солуннуң сайтызы://shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11805 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 39

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000 Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35
Кол редакторнуң оралакчызының хүлээлгезин хүүседип турар — 2-17-91
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, А.А. Лагзы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтирил-политиктиг (редактору Ш.М. Суван).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялар болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албаннның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткүн Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан (Кызыл, Шетинин болгаш Кравченко 1).
Солунда парлааттынган материалдарны торларының бодалдары редакцияның туруктуу дүүшлөй барып болур. Айыттынган саннары бо өске-даа фактылары, дындагылары дээш автор боттары харыылаар.

Чыгыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530, организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлапгаже дугааганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долт

УАЗ автомашинага артык кезектерни садып база ЧАГЫДЫП ап болур!

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өртзэ Новосибирск хоорайны болур. 10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет — 44-ФЗ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээниң 4 пунктузун езугаар) организацияларны болгаш албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар кады ажилдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 к. тел. 8-913-358-08-88.

Россия Федерациязының Истелге комитетинин Т. Республикада истелге эргелелин удуртукчуз. Өвүр кожууннуң Хандагайты суурунга хамаатылар хүлээп алыр дугайында

Россия Федерациязының Истелге комитетинин Т. Республикада истелге эргелелин удуртукчузу Пот. Андрей Евгеньевич Өвүр кожууннуң Хандагайты суур. Октябрьская кудумчузунун 31 дугаарлыг бажыңыга. чылдың сентябрь 8-тин хүнүнде 11 шактан 13 шакка ч. хамаатыларны хүлээп алыр.